

„Viharfelhők alatt”: világkongresszus és világpolitika

Serédi hercegprímás sokévi munka, hosszas utánjárások és tárgyalások eredményeképpen tudta elérni, hogy megkapja a rendezés jogát. „A Szent Imre-év óta levelezés útján, valamint személyes utazásaim során állandóan dolgoztam, hogy Szent István jubileumi évére az eucharisztikus kongresszust megszerezsem – tájékoztatta a püspököket Serédi. – Igen sok nehézséggel kellett megküzdennem, mert mögöttem nem állott valami hatalmas nemzet, hanem egy kis, megalázott ország. Nem akarok arról a kereszténytelen rosszakaratról beszélni, amely mindenáron szerette volna megakadályozni a budapesti kongresszust.”¹¹⁵ 1935-ben Angliában, 1936 májusában Rómában, szeptemberben pedig Belgiumban járt, és részt vett az ottani katolikus kongresszuson, ahol szorosabb kapcsolatba került a belga Heylen püspökkel.¹¹⁶ Belgiumi látogatása során Serédi szeptember 5-én felkereste Heylen namuri püspököt, a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságának (Comité Permanent des Congrès Eucharistiques Internationaux) elnökét. „Közöltem vele – írta Serédi –, hogy Belgiumba utazásom előtt beszéltem Gömbös miniszterelnök és Szendy budapesti polgármester urakkal: mindketten anyagi és erkölcsi támogatást ígértek a kormány, illetve a főváros részéről. A püspök úr nagy örömmel fogadta bejelentésemet, és a maga részéről a legnagyobb jóindulatot ígérte. A budapesti kongresszusról akaratom és figyelmeztetésem ellenére írtak az újságok.

Jobb erről egyelőre nem beszélni, mert különben az utódállamok esetleg Franciaország útján megfúrják.”¹¹⁷ Serédi ilyen horderejű ügyben természetesen csak a kormány, a lutheránus Gömbös miniszterelnök tudtával és támogatásával cselekedhetett. Úgy tűnik, hogy a rendezőbizottság rokonszenvét is élvezte, s a kongresszus budapesti megrendezése ellen csak politikai érvek szólhattak: a kisantantországok katolikusainak szempontjai.

Bár Serédi hercegprímás 1929 óta fáradozott az 1938-as eucharisztikus kongresszus rendezési jogának megszerzésén, 1936 őszéig nem volt biztos, hogy sikert ér el. Objektíve viszont szükségessé vált, hogy ettől függetlenül, időben megkezdjék az előkészületeket az 1938. évi Szent István-jubileumi rendezvényekre. A hercegprímás az 1936. március 18-i püspöki konferenciának azt javasolta, hogy a jubileum egyházi részének rendezését bízzák az 1935-ben megszervezett Actio Catholicára. Ennek értelmében a püspöki kar elhatározta, hogy „az 1938. évi Szent István-jubileum megrendezésére és egységes irányítására az AC Országos Elnökségét kéri és hatalmazza fel, úgyhogy egyedül ő legyen illetékes a magyar katolikus társadalom képviselőjében a jubileummal kapcsolatos minden megmozdulást az egész országra és külföldre való viszonylatban is kezdeményezni és irányítani”.¹¹⁸

1936 nyarán állami részről is megkezdődött az 1938-as Szent István-jubileum előkészítése. Az 1936. július 4-i minisztertanács e célból Hóman Bálint kultuszminiszter elnökletével kormánybizottságot küldött ki, amiről Hóman 1936. július 17-én értesítette a hercegprímást. „Első kötelességemnek tartom – írta –, hogy a bizottság elnökeként Eminenciádhoz forduljak azzal a kéréssel, hogy az egyházi és országos ünnepek összhangba hozatalára és az országos ünnepek keretében az állami és társadalmi akció összeegyeztetésére irányuló törekvéseimben nagy jelentőségű és hathatós támogatásban méltóztassék részesíteni... Már

most szükségesnek tartom kiemelni, hogy Eminenciáddal e tárgyban folytatott megbeszélésünkhöz képest az eucharisztikus kongresszussal kapcsolatos katolikus egyházi ünnepek időpontjával szemben az országos ünnepeket Nagyboldogasszony napja (augusztus 15.) és Szent István napja (augusztus 20.) körül kívánjuk tömöríteni, s ezen ünnepek központjai Esztergom, Budapest és Székesfehérvár lennének.”¹¹⁹

A kormány kezdettől fogva egyetértett azzal az egyházi elképzeléssel, hogy a két ünnepet összekapcsolják, összeegyeztessék. Részint úgy, hogy az eucharisztikus kongresszust össznemzeti jelentőségű eseményként kezelik, s ennek erkölcsi, politikai és anyagi konzekvenciáit vállalják, részint pedig úgy, hogy a kimondottan állami-nemzeti ünnepnek felfogott Szent István-i jubileumban kiemelkedő szerepet engednek a katolikus egyháznak.

Bár a végleges döntés az eucharisztikus kongresszus budapesti megrendezéséről csak 1936. november 17-én született Párizsban, az 1936. október 7-i püspöki konferencián Serédi bizakodóan nyilatkozott, sőt határozottan összekötötte a Szent István-jubileumot az eucharisztia valamilyen formájú ünneplésével. Jelentése szerint „az 1938. évi Szent István jubileumi év előkészítése kedvező jelek között folyik. Ez ünnepi évnek *nemzeti* eucharisztikus jelleget adunk az esetre is, ha az eucharisztikus világkongresszust nem itt tartanák.” Külföldi utazásain a hercegprímás iparkodott érdeklődést kelteni a jubileum iránt, és akciója kedvező visszhangra talált a különböző országok bíborosainak, püspökeinek és szerzetesrendjeinek körében. Serédi „diplomáciai” lépései azonban nem maradhattak titokban sem itthon, sem külföldön. Az ilyenkor szokásos találgatások között számos olyan hírt is felröppentettek, amelyek a magyar rendezés esélyeivel szemben más közép-kelet-európai katolikus városokat – Prágát, Varsót és Zágrábot – emlegettek. A katolikus lapoknak a hercegprímás azt az intenciót adta, hogy ne

foglalkozzanak a kongresszus ügyével, mert ez csak rontaná az ő bizalmas tárgyalásainak kilátásait. Ezek során azt is elérte Serédi, hogy a kongresszusért eséllyel versengő lengyelek, azaz Varsó, lemondott Budapest javára. Ez ügyben sikerült elnyernie Hlond lengyel primás egyetértését.¹²⁰

1936-ban többszöri levélváltásra került sor Serédi hercegprimás és Heylen namuri püspök között. Serédi 1936. október 26-i levelében ismételten arra kérte a kongresszusi rendezőbizottság elnökét, hogy támogassa Budapest igényét. A kérésnek a namuri püspök szívesen eleget is tett.¹²¹

A Comité Permanent des Congrès Eucharistiques Internationaux 1936. november 17-én ült össze Párizsban, hogy javaslatot tegyen a pápának az 1938. évi kongresszus színhelyére. A bizottságnak egyébként magyar tagja is volt, ifjabb Batthyány-Strattmann László herceg személyében. (De pl. a bizottság tagja volt a japán Yamamoto admirális is, aki aztán részt vett a budapesti kongresszuson.) Egyhangú döntéssel Budapestnek ítélték az 1938 májusában tartandó 34. eucharisztikus világkongresszus megrendezését. Erről Batthyány herceg táviratilag nyomban értesítette Serédit. Henry de Yanville gróf, a bizottság főtitkára 1936. november 24-i levelében tájékoztatta Serédit a bizottság döntéséről, nevezetesen arról, hogy Heylen püspök Rómába utazott, és a bizottság döntését a pápa elé terjesztette jóváhagyás végett.¹²²

A főtitkár egyben azt is közölte Serédivel, hogy a manilai kongresszus után, 1937 áprilisában a bizottság elnökével együtt a konkrét teendők megbeszélése végett Magyarországra látogatnak. A látogatásra valóban sor került, ám a nyilvánossággal egy közlemény csak annyit tudatott, hogy „1937. április 21-én Serédi és Heylen namuri püspök látogatást tettek vitéz nagybányai Horthy Miklósné őfőméltóságánál, és hivatalosan felkérték, hogy a XXXIV. eucharisztikus világkongresszus legfőbb védnökségét elfogadni kegyeskedjék. A főméltóságú asszony a legnagyobb készséggel kegyes volt vállalni a legfőbb védnökséget.”¹²³ A kor-

mányzó felesége, Purgly Magdolna római katolikus vallású volt. Így a kormányzó családjában a következő „munkamegosztás” érvényesült: a katolikus egyházi rendezvény, az eucharisztikus kongresszus legfőbb patrónusa a katolikus kormányzóné, míg a nem tisztán egyházi, hanem nemzeti-állami Szent István-év legfőbb védnöke maga a református Horthy Miklós kormányzó lett. A katolikus egyház kezdettől fogva a magyar katolicizmus nemzetfenntartó szerepének megnyilatkozásaként interpretálta a kongresszust. „Hogy a Szent István jubileumi esztendő ilyen fényes világegyházi ünneppel összekapcsolva ülhetjük meg, ezt a magyar hercegprimás kiváló külföldi és nemzetközi kapcsolatainak köszönhetjük – írta a *Nemzeti Újság*. – Az eucharisztikus világkongresszus méreteihez hasonló ünnepség még nem volt Magyarországon.”¹²⁴

Az 1936. november 17-i párizsi döntést a katolikus köznyomtatással, a *Magyar Kurírral* november 26-án közölték, ám a hír a katolikus sajtóban csak 1936. december 6-án jelent meg. Ennek az volt az oka, hogy november végén Horthy Rómában tartózkodott, és XI. Pius pápa 27-én fogadta magánkihallgatáson.¹²⁵ A közleményt úgy időzítették, hogy a pápai kegy és a kormányzó látogatása végső soron összefüggésbe hozható legyen. Serédi hercegprimás a szóban forgó döntést ünnepélyes keretek között, főpapi szózat formájában hozta a magyar katolikus társadalom tudomására.¹²⁶ Szózata megadta az egész kongresszus alaphangját és a vele kapcsolatos politikai álláspontot is: nem egyszerűen katolikus felekezeti ügyről van szó, hanem össznemzeti érdekről, és nemcsak magyar érdekről, hanem a világ valamennyi istentelen törekvése ellen frontot alkotóknak az érdekeiről.

A primás kezdettől fogva igyekezett csökkenteni a felekezeti súrlódásokat, elébe menni a protestáns ellenérzésnek, mégpedig az össznemzeti érdekek hangsúlyozásával. Kétségtelen, hogy a többségi pozícióban levő katolicizmus el-

várhatta a toleranciát, amit a protestáns egyházi vezetők messzemenően respektáltak is, de ennél többre nem voltak hajlandók. Hiszen az eucharisztia tekintetében éppúgy alapvető hittani nézetkülönbség van köztük, mint a Szent Jobb tisztelete körül. Protestáns szerzők felpanaszolták, hogy az eucharisztikus kongresszus kapcsán olyan félrevezető vagy félreérthető propaganda folyt, amely szerint az minden keresztény közös ünnepe lenne, a nemzeti egység és a szeretet ünnepe. Ezzel szemben a protestáns híveknek szánt felvilágosító brosrák kimondták, hogy az eucharisztikus tisztelet és maga a kongresszus speciálisan római katolikus ünnep, amihez a protestánsoknak semmi közük sincs.¹²⁷

Az eucharisziáról szóló katolikus tanítás és az oltáriszentség tisztelete a templomban önmagában nem támadó, nem hódító, ez az egyház belügye. A protestáns felfogás szerint azonban az eucharisztikus világkongresszus direkt a római hódítást, a pápaság hatalmának és tekintélyének a növelését szolgálja. „Kérdés, mi legyen nekünk, protestánsoknak a magatartásunk a budapesti eucharisztikus kongresszussal kapcsolatban? – tették fel a kérdést. – Mást nem tehetünk, mint hogy negatív csendben félreállunk és pozitíve hitünkben megerősödünk.”¹²⁸ Maga Ravasz László püspök is azt az intenciót adta, hogy „semmilyen formában ezt a vállalkozást nem támogatjuk... bejelentjük előre teljes lelki érdektelenségünket”.¹²⁹ A lelkészek figyelmeztették híveiket, hogy az állam nem kényszeríti a protestánsokat a részvételre, a körmenetekre, a jelvények viselésére, a külföldiek befogadására lakásukba stb. A csendes félreállítás, a passzív rezisztencia volt tehát a hivatalos protestáns álláspont, ami egyben azt is magában foglalta, hogy semmilyen nyilvános polémiát nem kezdtek.¹³⁰ Burkoltan mégis kifejezésre juttatták ellenérzésüket, és joggal kétségbe vonták, hogy az ilyen demonstrációk alkalmasak volnának az ateizmus elleni küzdelemre. „Hiszük és valljuk, hogy az ateizmus ellen nem a magasra tartott glóriás kehellyel [ez volt a kongresszus jel-

vénye – G. J.], hanem az evangéliummal kell küzdeni” – mondták a protestánsok.¹³¹

1937. január 11-én Serédi hercegprímás latin nyelvű levéllel fordult a világ 160 főpapjához, amelyben arról tájékoztatta őket, hogy a következő eucharisztikus világkongresszust pápai jóváhagyással Budapesten rendezik. Kérte a prelátusokat, hogy támogassák a világkatolicizmus nagy eseményét, és működjenek közre benne.¹³² A hercegprímás 1937. január 11-i meghívólevelei az alábbi országok érsekeihez, püspökeihez, papságához és katolikus híveihez mentek (a felsorolás az eredeti listát követi): Albánia, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehszlovákia, Dánia, Danzig, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Anglia, Írország, Málta, Korfu, Naxos, Smirna, Izland, Jugoszlávia (ide 19 meghívó), Litvánia, Lettország, Luxemburg, Monakó, Norvégia, Hollandia, Lengyelország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Törökország, Olaszország (ide 88 meghívó, érsekségenként 4), Arábia–Abesszínia–Egyiptom–Eritrea, Kína, Mezopotámia–Örményország, Irán, Japán, Kelet-India, Indokína, Palesztina, Korea, Ródosz, Sziám, Transzjordánia, Török-Ázsia (Beyrut), Közép-Afrika, Kelet-Afrika, Belga Kongó, Ausztrália, Új-Zéland, Fülöp-szigetek, Kanada, USA (ide 16 meghívó), Kuba, Új-Fundland, Haiti, Puerto Rico, Jamaica, Santo Domingo, Antillák, Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panama, San Salvador, Argentína, Bolívia, Brazília, Chile, Kolumbia, Ecuador, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela, Francia Guayana. Ez összesen 78 olyan „ország”, amely katolikus hierarchiával rendelkezett.¹³³ A formális meghíváson túl a hercegprímás 1938. február 15-i kelettel külön is Budapestre invitálta a Bíborosi Szent Kollégium tagjait a szentévi rendezvényekre.¹³⁴

Heylen namuri püspök, a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottságának elnöke 1937. március 26-án körlevéllel fordult a világ összes katolikus püspö-

kéhez, amelyben személyében kért meg minden főpapot, hogy látogassanak el Budapestre, és szólítsanak fel minél több hívőt a budapesti zarándoklásra.¹³⁵ A részletesebb, latin nyelvű meghívót az egyes országok vezető főpapjainak, az egész klérusnak és az illető ország népének (tehát ez minden országnak legalább három meghívólevelet jelentett) Serédi hercegprímás 1937. május 21-én küldte szét.¹³⁶ A meghívólevél két kitétele külön is figyelmet érdemel. Az egyik, hogy a kongresszus kimondottan az egyházellenes mozgalmakkal, az ateizmussal, az egyházüldözéssel szemben kívánt világmozgalmat indítani, alig titkolt célzással a spanyol polgárháborúra. A másik politikailag fontos mozzanat, hogy Serédi már jó előre biztosította a résztvevőket: a kongresszust nem állítják a magyar revíziós célok szolgálatába, tehát a szomszédos országok katolikusait sem fogják sérteni.

Vegyük sorra, hogyan alakult a budapesti eucharisztikus világkongresszus előkészítése az egyes országokban, milyen volt a nemzetközi visszhang. A kongresszusi előkészületek és az utazási kedvezmények megtárgyalására a szervezőbizottság Aradi Zsoltot küldte el a semleges Svájcba. Aradi 1937. május végi jelentése szerint a svájci püspökök jóindulatúan támogatják az ügyet, de a nyomaték kedvéért Serédi június 4-én még egy latin nyelvű felkérőlevelet is küldött a svájci püspöki kar elnökének.¹³⁷ Csakhogy a svájci katolikusok utazási kedvét megcsappantotta a politika. A churi püspök 1938 áprilisában már azt írta a kongresszus rendezőbizottságának, hogy „bár mindent megtesznek a kongresszusért, az osztrák események igen komoly zavart keltettek, több pap azért lépett vissza az utazástól, mert elítélik az osztrák püspöki kar viselkedését”.¹³⁸

Miért tették ezt a svájci katolikusok? Hiszen osztrák részről teljes volt a bizalom. Innitzer bécsi bíboros érsek 1937. szeptember 22-én arról tájékoztatta Serédit, hogy Ausztriában egyre nagyobb az érdeklődés a kongresszus

iránt; működik saját előkészítő bizottságuk, és a több ezer zarándokot különvonatok viszik majd Budapestre. Kérte, hogy számukra német nyelvű gyűlést és istentiszteletet iktassanak a programba. Mindezt a magyar prímás készségesen megígérte.¹³⁹ A helyzeten az Anschluss változtatott. Először lemondták a tiroliai zarándoklatát, akik 1930-ban nagy számban jelentek meg Budapesten, népviseletben. Ugyancsak lemondták az ifjúsági egyesületek részvételét, miután ezeket a náci hatóságok már fel is oszlatták. Hitler tehát az osztrák katolikusoknak sem engedélyezte a kongresszuson való részvételt.¹⁴⁰ Amin azután a svájciak és más, náciellenes katolikusok felháborodtak, az Innitzer bíboros közismert deklarációja volt a náciak mellett.

Milyen előkészületek folytak a budapesti kongresszusra a többi környező országban? 1938 tavaszán az AC Elnöki Tanácsa Huszár Károlyt Jugoszláviába küldte, hogy mozdítsa elő a zarándoklatokat. Huszár 1938. április 8-án tett jelentést. Igencsak kedvezőtlen benyomásai lehettek. Zágrábban Stepinac érsekkel tárgyalt, s onnan mindössze százan jelentkeztek. A katolikus horvátok tehát nem szándékoztak felvonulni Budapestre. Huszár „azt tapasztalta, hogy ennek oka a kedvezőtlen politikai helyzet, továbbá a Putnik [a jugoszláv utazási iroda – G. J.] drága árjegyzéke. Belgrádban senkivel sem tudott tárgyalni. A határról különben sem akarnak sokat [ti. magyart – G. J.] átengedni... Szabadkán sem jó a helyzet. Nagy politikai nyugtalanságot látott. Internálástól fél még az is, aki jönni szándékozott.”¹⁴¹ Huszár jelentésének hatására az AC Elnöki Tanácsa elhatározta: az *Osservatore Romanó*tól cikket kér „arra vonatkozólag, hogy meggyőződött a kongresszus teljes politikamentességéről. Nyugodtan jöhet bárki ide, senkinek sem fogják az érzékenységet sérteni...”

Romániában sem álltak jobban a kongresszus ügyei. Breyer István győri püspök 1937. szeptemberében oda akart utazni, de a bukaresti magyar követség értesítette, hogy egy

magyar püspök megjelenése nem lenne kívánatos, így elállt az úttól.¹⁴² Csehszlovákiában eleinte kedvezően alakultak az események, főként a Cseh Néppárt karolta fel a budapesti kongresszus ügyét. A néppárt lapja pl. január elején közölte a prágai érsek meleg hangú nyilatkozatát a soron levő budapesti kongresszusról.¹⁴³ 1938. május közepéig úgy tűnt, hogy maga a Szlovák Néppárt is reprezentatív küldöttséggel jelenik meg Budapesten, tagjai között Hlinkával és Tisóval. A pozsonyi magyar konzul május 24-i jelentése szerint ez politikai okokból megghiúsult.¹⁴⁴ Ugyanakkor Prágából azt jelentették egyházi vonalon, hogy „a politikai események le-tompították a csehszlovákiaiak utazási kedvét”, ennek ellenére Brnóból 44 papot és egy különvonatnyi zarándokot jeleztek Budapestre.¹⁴⁵ Lengyelországból tekintélyes számú pap és zarándok jelentkezett, Danzigból viszont mindössze egyetlen utas, a többiek „politikai pszichózis” miatt lemond-tak a részvételtől.¹⁴⁶

Még rosszabb volt a helyzet Nyugat-Európában. A párizsi magyar követ közölte, hogy „értesülése szerint a franciáktól nem várható tekintélyes számú zarándokcsoport”.¹⁴⁷ Elmaradásuknak nyilván a zavaros politikai helyzet volt a fő oka, hiszen egy potenciálisan ellenséges hatalom területé-re kellett volna zarándokolniuk; bár tény az is, hogy a kora-beli hivatalos magyar katolicizmusnak alig voltak kapcsolatai a franciákkal, azok hagyományosan osztrák–német orientációjúak voltak. Spanyolország katolikusai csak a Franco által elfoglalt területről készültek a prímás vezetésével Budapestre. Mihelics Vid katolikus szociológus 1937-ben Portugáliába utazott tanulmányútra. Seréditől megbízólevelet kért és kapott, hogy ott a kongresszus érdekében agitál-hasson. Végül is a hivatásrendi Portugáliából, Salazar diktatúrájából 30 zarándok jelentkezett.¹⁴⁸

A nyugat-európai országok közül a legkomolyabb érdeklődés Hollandiában mutatkozott. Ennek oka a holland katolicizmus hagyományos konzervativizmusán túl az lehe-

tett, hogy a háború után közvetlen magyar–holland katolikus egyházi kapcsolatok létesültek (pl. gyermeküdültetési akció). A holland katolikus sajtó 1938 tavaszán folyamatosan informálta a lakosságot a kongresszusi előkészületekről és a magyarországi politikai eseményekről, amivel részben sikerült eloszlatnia az aggodalmakat.¹⁴⁹ Április végén közölték Heylen püspök már említett körlevelét, amelyben megnyugtatta a kongresszusra utazókat, hogy Magyarországon rend van, az oda- és visszautazás zavartalan lesz. Közölték a kongresszusi előkészítő bizottság deklarációját is, miszerint Magyarország továbbra is „a béke és a rend országa”.¹⁵⁰ Mindezek ellenére a mintegy 1600 holland jelentkező közül a közép-európai politikai válság miatt 600-an lemondták a részvételt. Ezt a tendenciát igazolta a hágai magyar követ jelentése is.¹⁵¹

A „katolikus” Latin-Amerika hívőinek Budapest gyakorlatilag elérhetetlen volt. Jól érzékeltetik a helyzetet a Buenos Aires-i érdeklődők: „Négy zarándok azt kérdezte, hogy vadászpuskát hozhatnak-e magukkal, mert szeretnének vadászni is.”¹⁵² Amerikából nagyobb arányú zarándoklatra az Egyesült Államokból lehetett számítani, két okból: mert az ottani magyar katolikusok érdeklődtek az óhaza iránt, illetve mert nekik lehetett ehhez kellő pénzük. Az előkészítés során a magyar egyház súlyt helyezett az amerikai katolikusok mozgósítására, s ugyanakkor ott is akadt a kongresszusban jó üzletet látó vállalkozó. Igazi amerikai stílusban nem vadászni akartak, hanem üzletet csinálni. Ennek során sűrűlődasok is előfordultak a szervezők között. Egy Csernitzky István nevű, bridgeporti (USA) magyar lelkész 1936. augusztus 29-én panaszos levelet írt Esztergomba, amelyben közölte, hogy értesülése szerint Kovács Sándor, az AC főtitkára az Egyesült Államokba készül, hogy propagandát csináljon a Szent István-jubileumnak. (Akkor még nem volt szó az eucharisztikus kongresszusról is.) Csernitzky kifejezte aggodalmát, hogy ez a propaganda nem tenne jó ha-

tást, mert zavarná a hazai szervezőmunkát.¹⁵³ Hamvas Endre irodaigazgató a levelet megküldte Mihalovics Zsigmond prelátusnak, az AC országos igazgatójának, úgyis mint a rendezvények fő szervezőjének. Mihalovics tájékoztatta Esztergomot, hogy Kovács Sándor utazása magánkezdeményezésre történne, egy amerikai pap barátja hívta meg a körútra. Az AC-elnökség ezt nem támogatta, sőt ellenezte a főtítkári kiutazását. „Megjegyzem, kedves Bandi, üzletről van ám itt szó! – írta Hamvasnak, bizalmas barátjának Mihalovics. – S a Kovács Sanyi amerikai barátja is csak azért moccog, hogy fölözhesen ezen a propagandán. De Csernitzky is azért nyugtalankodik, hogy esetleg ő esik el ettől. Majd csak megcsináljuk valahogy.”¹⁵⁴ Amerika azért Amerika, hogy ezekben a szent dolgokban is feltalálja az üzletet. De anélkül, hogy eltúloznánk az anyagi ügyek jelentőségét, majd a kongresszus végső mérlegéből Budapesten is megállapíthatják: a világkongresszus nem bizonyult rossz üzletnek.

Az „amerikai ügyek” elsimítása és a „hivatalos” álláspont érvényesítése érdekében a püspöki kar felkérte Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököt, úgy is mint a külföldi magyar katolikusokat gyámolító Szent László Társulat elnökét, vállalkozzon egy amerikai útra.¹⁵⁵ Shvoy ragaszkodott hozzá, hogy a püspöki kar hatalmazza fel erre, nehogy az „üzlet gyanújába” keveredjen, mert szerinte is „a kongresszus nagy üzlet lesz a hajósvállalatoknak”.¹⁵⁶ Ha a politika közbe nem szól, ez a jóslat valószínűleg valóra is válik. A fehérvári püspök amerikai körútjára 1937 nyarán került sor. Ennek során meglátogatott 23 egyházmegyében 61 plébániát. Jelentése szerint útjának nagy visszhangja volt a főpapoknál és a magyar híveknél egyaránt. „Megigérték, hogy mindent elkövetnek a kongresszus fényének és sikerének emelésére és a magyar kérdés megoldásának előbbrevitelére.”¹⁵⁷ Shvoy amerikai útja után a szervezők azt remélték, hogy kb. 5000 zarándok érkezik onnan Budapestre. A washingtoni magyar követség 1938. április 4-i számjeltávirata

azonban lelohasztotta a reményeket: „Itteni sajtó háborús rémhírei miatt eucharisztikus kongresszusra készülő zarándokok nagy része utazását lemondja...”¹⁵⁸

A Vatikán félhivatalos lapja, az *Osservatore Romano* több közleményben is igyekezett eloszlatni az aggodalmakat a budapesti kongresszus körül. 1938. április végén pl. cáfolta, hogy a világkongresszust a politikai helyzet miatt elhalasztanák.¹⁵⁹ Más országokkal szemben az olasz katolikusok előkészületei a kongresszusi részvételre rendben folytak. Az ottani előkészítő bizottságot a civitavecchiai püspök irányította, aki körlevélben szólította fel az olasz püspököket a részvételre és a hívek mozgósítására. „A budapesti nagygyűlésen való részvétel kedves kötelesség kell hogy legyen valamennyi katolikus számára, annál is inkább, mert a kongresszus egyik fő célja a világ katolikusainak egységes állásfoglalása a kommunizmus ellen.”¹⁶⁰

Az eucharisztikus kongresszus sikere nagyban függött a Szentszék hozzáállásától, illetve a pápai legátus szereplésétől. Ennek előkészítésében fontos szerep jutott Barcza György akkori vatikáni magyar követnek. Barcza 1938. február 4-én tett látogatást Pacelli bíboros államtitkáránál. A bíboros közölte vele, hogy legátusi megbízatását csak a kongresszus megnyitása előtt egy hónappal hozzák nyilvánosságra. (Eszerint tehát február elején már befejezett tény volt az ő legátusi kinevezése.) Pacelli kezdettől fogva fontos politikai jelentőséget tulajdonított vállalkozásának. „A bíboros államtitkár még azt is közölte velem – jelentette Barcza Kánya Kálmán külügyminiszternek a február 4-i találkozóról –, hogy ő valószínűleg nemcsak az eucharisztikus kongresszusra, hanem a Szent István jubiláris évre is külön meghatalmazást fog Ő Szentségétől kapni. Ezáltal a pápa különösen ki akarja mutatni a Magyar Királyság és annak megalapítója iránti kegyes tiszteletét, és így az ő legátusi megbízatása tulajdonképpen kettős, és politikai vonatkozásban kétszeresen is fontos lesz.”¹⁶¹ Néhány nap múlva Barcza követ

kötelességének megfelelően egy aprólékosan kidolgozott tervezetet készített és juttatott el a külügyminiszterhez a pápai legátus fogadásával és itteni tartózkodásának protokolljával kapcsolatban. A követ javaslatai megvalósultak, a pápai legátust fejedelmi pompával fogadták.¹⁶²

1938 tavaszán magának a budapesti eucharisztikus kongresszusnak a megrendezését veszélyeztette a náci Németország agresszív fellépése. Míg a német katolikusok eltiltása a budapesti zarándoklástól a kongresszus nemzetközi sikerét tette kétségessé, addig az Anschluss már háborús veszélyt jelentett, és az egész kongresszust megkérdőjelezte. Vizsgáljuk meg részletesebben, hogyan alakult a „német kérdés” a kongresszust megelőző hónapokban! Az Előkészítő Főbizottság tagja, Huszár Károly 1937. március 2-án Németországba utazott, hogy tájékozódjon a helyzetről. Jelentése szerint a német püspökök készek lennének a részvételre, „de csak akkor mernek valamit elindítani, ha írásban kapják meg a német kormány engedélyét, hogy jöhetnek is. Huszár... megjelenik a német kormány előtt is. Kértük küldügyünket, hogy készítse elő Huszár útját Goebbelshez” – jelentették az AC központjából Serédinek.¹⁶³

A náci Németország katolikusainak részvétele a budapesti eucharisztikus kongresszuson először Darányi Kálmán magyar miniszterelnöknek és kíséretének 1937. november 19–24. közötti berlini látogatásán került szóba. Darányi előzetesen tájékoztatta Mackensen német külügyi államtitkárt, hogy adott esetben a külügyminiszteren túl Hitlerrel mit szeretne megtárgyalni. Előadta, hogy „a most következő Szent István-évben, melyet Magyarországon nagy ünnepekkel fognak megülni, egyidejűleg eucharisztikus kongresszust is tartanak. Magyarországon a legnagyobb súlyt helyezik a német részvételre. Mint protestáns [ti. Darányi – G. J.] úgy véli, ez abból a megfontolásból fakad, hogy a birodalmi német katolikusoknak a kongresszus a legkedvezőbb alkalmat nyújtana arra, hogy bizonyos, a nemzetközi

katolikus világban mutatkozó – kétségtelenül helytelen – nézetek és előítéletek ellen sikeresen felvegyék a harcot. Másrészt fennáll ugyanakkor az a veszély is, hogy Németország távolmaradása esetén az így keletkező űrt majd mások töltik ki. [Nem volt kétséges, hogy itt az osztrákokra gondolt – G. J.] A bíboros hercegprímással folytatott hosszabb beszélgetéséből azt a bizonyosságot szerezte, hogy a prímás minden garanciát megad arra, hogy az eucharisztikus kongresszus távol tartja magát a politikától. Anélkül hogy a témába belemélyedtem volna – jelentette Mackensen államtitkár –, azt feleltem a miniszterelnöknek, hogy részvételelünk kérdése már megfontolás tárgyát képezi, az ügyben azonban döntés még nincs.”¹⁶⁴

Hitler Darányit Kánya Kálmán külügyminiszterrel együtt fogadta 1937. november 24-én. Darányi először az eucharisztikus kongresszusról szólt a kancellárnak. „A kormányzó megbízásából közölte a Führerrel, hogy a következő évben az eucharisztikus kongresszust Budapesten tartják meg. Bár ő és a kormányzó is protestánsok, arra kéri a Führert, ne gördítsen akadályt az elé, hogy német résztvevők is utazhassanak a kongresszusra.” Darányi közlésére Hitler így felelt: „Most még nem lehet áttekinteni, milyen lesz addigra a katolikus egyház viszonya Németországhoz. Ha az elkövetkező évben a katolikus egyház éles harci álláspontot foglalna el Németországgal szemben, úgy ez természetesen a mi magatartásunkat is meghatározná.”¹⁶⁵ Hitler tehát a felelősséget egyértelműen az egyházra, pontosabban a Vatikánra hárította. Végso soron így nem a magyar egyház vagy a magyar kormány szándékaitól, hanem a vatikáni–német viszony alakulásától vált függővé az eucharisztikus kongresszuson való német részvétel.

A magyar küldöttség berlini tartózkodásakor a sajtót is nagyon érdekelte a német részvétel kérdése. A katolikus *Nemzeti Újság* tudósítója már november 24-én éjjel felhívta az esztergomi prímási palotát, hogy közölje vele a kiszivá-

rogtatott információt: „A berlini politikai tárgyalások során szóba került a németek részvétele a jövő évi Eucharisztikus Világkongresszuson. Kánya Kálmán külügyminiszter rámutatott arra, hogy erősen németellenes jellege volna a kongresszusnak, ha nem engednék meg a német katolikus hívők részvételét. Német hivatalos helyen azt válaszolták, hogy amennyiben megengednék a részvételt, garanciát kérnek a magyar kormánytól, hogy a résztvevők vagy Németország ellen a kongresszus során nem lesz semmiféle tüntetés. Kánya Kálmán külügyminiszter erre azt válaszolta, hogy ezt ő nem tudja garantálni, de Serédi Jusztinián bíboros hercegprímásnak bizonyára módjában áll, hogy ennek a lehetőségét megakadályozza. Itt lényegében nem németekről, hanem katolikus hívőkről van szó, és a politikai tüntetést előreláthatólag teljesen kerülni fogják. Végül a németek ezzel a feltétellel hajlandónak nyilatkoztak arra, hogy nem gördítenek akadályokat a németek részvétele ellen.”¹⁶⁶ Az információt Hamvas irodaigazgató csak Serédivel és Nagy Elekkel, a kongresszusi rendezőbizottság elnökével közölte, az értesülés azonban nem fedte a valóságot.

Végül is Hitler kijelentése volt a mérvadó: a részvétel a német–vatikáni viszony függvénye, amely 1937 végén–1938 elején reménytelenül rossz volt. Maga XI. Pius pápa 1937 karácsonyán, az üdvözlésére szokás szerint összegyűlt bíborosok előtt éles szavakkal elítélte a németországi vallásüldözést. Berlinben ez csak olaj volt a tűzre. Nem tett jó benyomást Berlinben a magyar hercegprímás újévi pásztorlevele sem; Sztójay berlini magyar követ jelentése szerint ezt mindenképpen el kellett volna titkolni Hitler előtt.¹⁶⁷

Mi volt ennek a nyilatkozatnak az előzménye? Darányi Kálmán miniszterelnök 1937. október 20-án felkérte Serédi hercegprímást, hogy vállaljon tagságot a Szent István Emlékév Országos Bizottságában. A kormány a miniszterelnök vezetésével alakította meg a Szent István Emlékév Országos Bizottságát, amelynek fővédnöke maga a kormányzó volt.

Darányi a hercegprímást a bizottság társelnökéül is meghívta. Egyben tájékoztatta, hogy mellette a további társelnökök: József főherceg, az MTA elnöke; gróf Széchenyi Bertalan, a felsőház elnöke; Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke; végül a bizottság előadója és a végrehajtó bizottság elnöke Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter. Serédi hercegprímás a felkérést elfogadta.¹⁶⁸

Az eucharisztikus kongresszusi előkészületek tehát szorosán összefonódtak a Szent István-jubileummal kapcsolatos teendőkkel. Egyházi részről mindkét rendezvénysorozat „felelőse” az Actio Catholica volt, amely már 1937 őszén közös pásztorlevél kiadását kérte Szent István halálának 900. évfordulója alkalmából. A püspöki kar a pásztorlevél megírásával Glattfelder Gyula csanádi püspököt bízta meg. A levél elkészült, és szilveszter estéjén, 1937. december 31-én – a szokásos év végi hálaadó istentiszteleten – felolvasták minden templomban.¹⁶⁹ Az egyház szerint a modern világunk vissza kell térnie Szent István eszméihez és programjához, mert „mindaz, ami nemzeti életünk maradandó értéke, az ő nagy lelke virága, s az ő rendületlen hitének sugallata... A magyar élet és nagyság e gránitpilléreit Szent István keresztény hite tervezte s építette.”¹⁷⁰ A dolog lényege az volt, hogy a magyar nemzet nagyságának és erejének forrása az állam és az egyház szerves egysége, a kettő együttműködése, amihez az egyház és a hit kínálta és adta az alapot. Sokatmondó volt ugyanakkor az a kitétel, hogy „ez a Szent István-i hit nem volt puha érzélgés, sem merev formák szolgái alkalmazása, hanem küldetéstudat”. A „merev formák szolgái alkalmazása” utalás volt azokra, akik a náci diktatúrát itthon utánozni akarták. Ezzel szemben Szent István példájának követése azt jelentette, hogy az ő konstrukciójában „a szent hitet illeti az első hely”, míg a náciizmus éppen a hitet akarta kiküszöbölni a társadalom és állam életéből. A Szent István-i gondolat azonban nemcsak az állami berendezkedésnél, a törvényes és alkotmányos rendnél lehe-

tett mérvadó, hanem az egyén és a család életében is: a szétzilált és békéjét veszített modern család elé az egyház a szent király szent életű családjának, Imrének és Gizellának életét állította példaképnek.

Kétségtelen, hogy a Szent István-i örökségnek fontos mozzanata volt az erő és a tekintély, amely a modern hatalomnak, államnak is sajátja. István királynál azonban a nagyság forrása a szociális érzék. A püspöki kar aktualizálta ezt a példát is: „Az osztályellentéteket csakis lélekkel s a keresztény hit sugallatai szerint lehet kiegyenlíteni... Ha ez a Szent István-i szellem fogja ihletni szociális törvényhozásunkat”, akkor lesz a magyarság testvériségben összeforrt nemzet a Duna–Tisza táján.¹⁷¹ Tehát a szociális kérdéseket a keresztény hit segítségével, az egyház közreműködésével lehet megoldani, ami a nemzeti összefogás előfeltétele. A pásztorlevél ezt úgy fogalmazta meg, hogy egyértelművé tette a szembenállást nemcsak az ateista–materialista szocializmussal, hanem a nemzetiszocializmussal is. Eszerint Szent István „az államkormányzat terén sem tűrte a pillanatnyi sikerhez igazodó középszerűséget... Sikerült a valóság szabályaival minden más törvényes intézkedés nélkül is a polgári rendet biztosítani.”¹⁷² Azon túl, hogy ez önmagában sem áll – hiszen István király törvényei nem kánonok, hanem világi törvények voltak, és ugyancsak drákói szigor mutattak –, az interpretálás lényege az, hogy a polgári rend biztosításának az előfeltétele a vallás szabályainak a betartása, tehát a természeti törvénnyel kell összhangban lennie a pozitív jognak. Mi a megoldás most, 1938-ban? „Ha bármely kormányzatnak sikerülne a népet újból Istenhez visszavezetni... az Isten útján járó nép az állam rendjének is leghűbb őre volna. Épp ezért Szent István... az evangéliumot a polgári élet alaptörvényévé is emelte.” Ezzel az örök érvényű „munkamegosztással”, illetve jól bevált kapcsolattal szemben a szekularizált világ állandó válságban van, aminek megoldásában sem a szocializmus, sem a fasiz-

mus nem járható út. A pásztorlevél itt következő kitétele lehetett az, ami Hitlert és a náciakat ismét felingerelte és a kongresszus bojkottálására készítette: „Ma világszerte hajszra foly csodaszerek után, amelyekkel népeket megmenteni, a fenyegető veszedelmet elhárítani lehet, s nemegyszer kárhozatos kísérletek a legszentebb hagyományokat is kockáztatják – hangzott el a szószékről az intelem. – Az ököljognak éppúgy jelentkeznek szószólói, mint a lealkonyult pogányságnak bohóckodó szellemidézői, s a levitézlett álszocializmus harsonásai épp oly hangosak, mint a faj- és vérimádás megszállottjai... Meggondolatlan kísérletek, felelőtlenül tolakodó törpe vezéregyéniségek követelőzései és fenyegetőzései aggasztó bizonytalanságot okozhattak, de gyógyulást nem hoztak.”¹⁷³ Ez a kritika a „bohóckodó újpolgárság”-ról és a „tolakodó törpe vezéregyéniségek”-ről aligha tetszhetett a nagy és kicsi „vezéreknek”. Emellett a levitézlett „álszocializmus”-nak ebben a relációban nem is jutott elsődleges szerep; a püspöki kar kritikájának éle e körlevélben a náciizmus és a nyilasok ellen irányult.

Ezek után Hitler úgy ítélte meg, hogy a helyzet nem javult, tehát „nem óhajtja, hogy birodalmi német katolikusok részt vegyenek az 1938. évi budapesti eucharisztikus világkongresszuson” – közölte a kancellári hivatal főnöke 1938. január 13-án a német külügyminisztériummal, majd hozzáfűzte, hogy „talán elegendő lesz ezt a tilalmat devizakiutalási nehézségekkel megindokolni...”¹⁷⁴

A német kormány döntése Magyarországon nagy visszhangot keltett, és megnehezítette a protestáns Darányi helyzetét, akit intranzigens katolikus körök azzal vádoltak, hogy Berlinben nem képviselte kellő határozottsággal az eucharisztikus kongresszus ügyét. A magyar kormánynak nehéz dolga volt, hiszen a barátságtalan gesztus ellenére alapvető kérdés volt a németekhez való közeledés, a birodalmi kormánnyal való kapcsolatok szorosabbra fűzése, mégpedig a háborúra való felkészülés jegyében. Ehhez ké-

pest az eucharisztikus kongresszus ügye csak másodlagos lehetett. Bohle német külügyi államtitkár 1938. február eleji budapesti látogatásakor Hóman Bálint kultuszminiszter, ha óvatosan is, de kifejezte a kormány neheztelését. „Hóman azt mondta nekem – jelentette az államtitkár –, hogy a birodalom döntése az eucharisztikus kongresszuson való részvétel megtagadására olcsó agitációs anyagot szolgáltat Németország ellenfeleinek. Ez a döntés a protestáns Darányi miniszterelnök helyzetére is veszélyes.”¹⁷⁵

A magyar kormány reagálása a Németországra származó kárra hivatkozott, és nem a maga kárát sérelmezte. Valószínűleg a német vezetésben is akadtak hasonlóan gondolkodók. Elsősorban von Papen volt kancellár, ekkor még bécsi nagykövet tett kísérletet Hitler döntésének megváltoztatására. Papen a bécsi magyar ügyvivővel 1938. február derekán közölte: „a közelmúltban újból megkísérelte rábírní Hitler kancellárt, hogy engedélyezze a németek részvételét a budapesti eucharisztikus kongresszuson. A kancellár azt válaszolta, hogy csak abban az esetben adhatna engedélyt, ha kötelező ígéretet tenne a Vatikán, hogy semmilyen német-, illetve nemzetiszocialista-ellenes kijelentés nem fog a kongresszuson elhangzani. Papen úgy képzei, hogy esetleg ilyen értelmű levelet intézhetne Pacelli bíboros Neurath báróhoz; ő (Papen) maga is fáradozik ezen, egy privátim Vatikánhoz küldött bizalmi embere révén. Ezenkívül még célszerűnek tartaná, ha ez irányban a hercegprímás is közvetítene Pacelli bíborosnál vagy a pápa Őszentségénél.”¹⁷⁶ A magyar követnek adott utasítás szerint ezt a tényt alkalmas módon a bíboros államtitkár tudomására kellett hoznia. Hitlerék szándéka nyilvánvaló volt: olyan helyzetet akartak teremteni, amelyben a Szentszék és az egyház kötelezi magát, hogy nem támadják a náciakat, tehát az ellentétek dacára kompromisszumra vállalkoznak – s ennek közismertté válása után sem oldják fel Berlinben a tilalmat.

Papen közvetítési kísérlete a Vatikánban állítólag méltatlanságra talált.

Mint a bécsi magyar ügyvivővel történt újabb, február 25-i találkozásukkor Papen kifejtette, „bizalmi embere révén sikerült Pacelli bíboros államtitkártól írásbeli nyilatkozatot kieszközölni, melyben a bíboros államtitkár kijelenti, hogy a budapesti nemzetközi eucharisztikus kongresszuson politikáról nem lesz szó. Papen ezt a nyilatkozatot Ribbentropnak továbbította, és azt reméli, hogy ennek alapján legalább egy német delegáció részt vehet majd a budapesti eucharisztikus kongresszuson. Papen ugyanis Németország szempontjából károsnak tartaná, ha... nem lenne képviselve, mivel ez egyrészt Magyarországon a legrosszabb benyomást keltene, másrészt pedig ebben az esetben csak éppen Szovjet-Oroszország és Németország nem lennének a kongresszuson képviselve, amit elkerülendőnek tartana.”¹⁷⁷ Pacelli állítólagos írásbeli nyilatkozata nem került elő, eddig nem publikálták. A Rómából megerősített intenciók szerint viszont Serédi és a kongresszus szervezői itthon számtalanszor hangsúlyozták a politikamentességet. Ez önmagában véve nem is lett volna meglepő, hiszen az eucharisztia tiszteletének mi köze lenne a politikához, ha nem kapcsolták volna tudatosan össze mégis a kommunizmus elleni politikai-ideológiai harccal.

A vatikáni magyar követség ügyvivője a Budapestről kapott információknak megfelelően járt el a Vatikánban. Pacelli nem tudta fogadni, így Tardini államtitkár-helyettesnek adta elő a Papen-féle közvetítési kísérletet. Tardini február 25-én fogadta az ügyvivőt, de már tudott a Papen-féle akciónról, és „az eredményt illetően igen szkeptikusan nyilatkozott. Milyen biztosítékot adjon – kérdezte – a Vatikán arra vonatkozólag, hogy a kongresszuson csak vallási és nem politikai tárgyú nyilatkozatok fognak elhangzani, amikor még a »vallási« és »politikai« jelzők tekintetében sincs egyetértés a Szentszék és a birodalmi kormány között, az utóbbi politikainak bélyegezve olyan cselekedeteket, melyek római felfogás szerint tisztára vallásiak, pl. a katolikus gyer-

mekek katolikus iskolába küldése. Attól is tart monsignore Tardini – jelentette az ügyvivő –, hogy a német kormány a von Papen által jelzett kötelező ígéret birtokában úgy állíthatná be a dolgot, hogy a Vatikán a német kormány után futna, holott a német hívők eltiltásának visszhangja világ-szerte erősödő németellenes hangulatról tanúskodik. Végül is az államtitkár-helyettes nem titkolta előttem, hogy von Papen személyével szemben nem éppen nagy bizalommal viseltetnek. Monsignore Tardini fejtegetései során hangsúlyozta, hogy a kongresszus sikere a németek részvétele nélkül is biztosítottnak tekinthető, és hogy a birodalmi kormány tárgyba vágó magatartása az egész világon, különösen az Egyesült Államokban nagy visszatetszést keltett. Benyomásom szerint az államtitkárság nem helyez nagy súlyt a kérdés megoldására, sőt a német eljárást és annak eléggé gyenge félhivatalos indoklását hangulatkeltésre igyekszik felhasználni... Mai látogatásom során újból alkalmam volt meggyőződni arról, hogy a német-szentszéki viszony oly mélyrehatóan mérgesedett el, az államtitkárság oly leplezetlen bizalmatlansággal és gyanakvással fogad minden német hivatalos vagy félhivatalos körökből kiinduló kezdeményezést, hogy a birodalmi kormányhoz való minden közeledés pillanatnyilag teljesen valószínűtlennek látszik. Ez az állapot és talán a francia befolyás is magyarázzák [itt Tardinira utal – G. J.], hogy a Vatikán a birodalmi kormánnyal szemben olyan aránylag kicsinyes eszközök alkalmazásától sem riad vissza, mint amilyen a német hívők eltiltásának propagandisztikus kihasználása Németország ellen, ahelyett hogy a vallási érdekeknek megfelelően igyekezne a németek képviselőtét lehetővé tenni.”¹⁷⁸

Ez a szó szerint idézett dokumentum sok mindent elárul a magyar kormány szándékairól. Horthyék azt szerették volna, ha ez az egyházi rendezvény nem ver éket a két ország közé, hanem újabb kapocsként szolgál, ezért szorgalmazták az engedményeket és a német részvétel mindenáron

való biztosítását. Paradox módon a magyar kormány diplomatája kérte számon a Szentszéktől a vallási érdekek képviselőtét, és vádolta kisszerű politikai szándékokkal. A német kormány végül is hivatalosan nem tiltotta meg a német állampolgárok utazását, de az 1938. május 20–29. közötti időszakban az utazást külön engedélyhez kötötték, ami gyakorlatilag egyenlő volt annak lehetetlenné tételével.

1938. március 12–13-án a Wehrmacht bevonult Ausztriába, és az országot bekebelezték a Harmadik Birodalomba. Az Anschluss Hitler tilalmánál is súlyosabb csapás volt a budapesti kongresszusra, nemcsak azért, mert ezáltal az osztrák katolikusokra is kiterjedt a tilalom, hanem azért is, mert ettől kezdve a térség az újabb háborús konfliktusok színtere lett. A katolikus és hivatásrendi alapon szerveződő osztrák állam összeomlása következtében felértékelődött a magyar katolicizmus szerepe Rómában.

Budapesten az Anschluss után felbátorodott a nyilas propaganda, és bár a politikai küzdelmek középpontjában nem az egyházi események álltak, 1938 nyilas demagógiájában helyet kapott a Vatikán támadása mellett a budapesti eucharisztikus kongresszus elleni fellépés is. Talán ezzel is magyarázható, hogy ugyanakkor a baloldal mérsékletet tanúsított a rendezvénnyel kapcsolatban. A nyilasok röplapjaikon az eucharisztikus kongresszust Németország elleni támadásként értelmezték.

A világ katolicizmusának mozgósítása a budapesti eucharisztikus kongresszusra nem csupán egyházi csatornákon folyt. Emellett mintegy második vonalként működött a magyar külpolitika, a diplomáciai kar, ami önmagában is a kormány jóindulatát jelzi. A harmadik vonal a kongresszusi előkészítő bizottság ilyen ténykedése, ami kifelé főként a propagandában és a propagandaanyagok készítésében és terjesztésében nyilvánult meg.

A szervezőbizottság külügyi osztályának két kimutatását ismerjük, amelyekben az előzetesen jelentkezettek számát

KÜLFÖLDRŐL

Előzetes jelentkezés a kongresszus egész tartamára

Folyószám	Ország	Létszám
1.	Anglia	640
2.	Amerika (USA)	3628
3.	Argentína	800
4.	Ausztrália	137
5.	Ausztria	7050
6.	Belgium	860
7.	Brazília	300
8.	Bulgária	450
9.	Chile	40
10.	Csehszlovákia	8404
11.	Dánia és Svédország	300
12.	Finnország és Lettország	150
13.	Fülöp-szigetek	50
14.	Franciaország	2187
15.	Írország	405
16.	Jugoszlávia	4275
17.	Kanada	160
18.	Lengyelország	6650
19.	Litvánia	40
20.	Luxemburg	25
21.	Málta	30
22.	Mexikó	50
23.	Németország	1030
24.	Új-Zéland	—
25.	Németalföld	1650
26.	Olaszország	7110
27.	Peru	—
28.	Portugália	50
29.	Románia	2312
30.	Spanyolország (nemzeti)	50
31.	Törökország	114
32.	Danzig	44
33.	Andorra	4
Összesen:		48 901

jelentették Serédinek. Az első, a nyomtatásban megjelent „belső tájékoztató” még az Anschluss előtt, de már Hitler tiltó döntése után készült.¹⁷⁹

A kimutatásban az a 33 ország szerepelt, amely többek között meghívót kapott a kongresszusra. Eszerint Új-Zélandból és Peruból nem érkezett előzetes jelentkezés, Ausztria pedig még önálló államként szerepelt, de az onnan jelentkezők száma nem érte el a szomszédos Csehszlovákia, illetve a távolabbi Olaszország zárandokainak számát. A Németországból jelentkezett mintegy 1000 zárandok jelzése a letiltás előtt történhetett. Tény viszont, hogy hivatalosan sem Ausztriából, sem Németországból nem érkeztek katolikus zárandokok Budapestre.

A szervezőbizottság külügyi osztálya utoljára 1938. április 30-án jelentette Esztergomnak a ténylegesen várható külföldi résztvevők számát. A kimutatás, az alábbiakban közölt 2. tájékoztató jól érzékelteti az időközben bekövetkezett politikai bonyodalmak negatív hatását az egyházi ünnepségre. A jelentés a ténylegesen jelentkezettek száma mellett azt is közli, hogy várhatóan május végéig még hányan jelentkeznek, illetve hányan mondják le a részvételt.¹⁸⁰

Az 1. tájékoztatóhoz képest az április végi tényleges jelentkezés már nagyarányú csökkenésre mutat. A visszalépések leginkább a távoli földrészekén, illetve Nyugat-Európában, főleg Franciaországban voltak jelentősek. Más esetekben csak azt tudták, hogy sokan visszaléptek, de adatot nem kaptak. Az is jellemző, hogy az Európán kívüli világból csupán az amerikai (nagyraoszt magyar) katolikusok mutattak némi érdeklődést a részvétel iránt. Európában pedig a keleti és északi államok maradtak passzívok. Az Ibériai-félszigetről a zárandoklást a polgárháború bénította meg. Nyugat-Európából végül is csak a holland zárandokok jöttek figyelemre méltó számban. Az olaszok nagy száma a földrajzi elhelyezkedés és a hagyományok mellett a két ország jó vi-

2. tájékoztató

Ország	Jelentkezett	Várható változás
1. Csehszlovákia	7 050	1500
2. Románia	2 000	3500
3. Jugoszlávia	3 320	500
4. Dánia	80	-70
5. Lengyelország	1853	(több különvonatot jelentettek)
6. Hollandia	1112	200
7. Anglia és Írország	790	-
8. Belgium	801	300
9. USA	1431	?
10. Olaszország	6008	-
11. Kanada	135	?
12. Dél-Amerika	300	?
13. Svájc	201	200
14. Franciaország	2500	-1700
15. Portugália	50	-20
16. Málta	30	70
17. Albánia	-	25
18. Németország	50	100
19. Bulgária	-	100
20. Észtország	-	-
21. Finnország	-	-
22. Görögország	-	40
23. Kína	10	-
24. Litvánia	46	-
25. Lettország	-	-
26. Norvégia	-	-
27. Mexikó	-	17
Összesen	27 767	+ 6552 - 1790

szonyával is magyarázható. Az osztrák és a német katolikusok elmaradása nem egyedüli jelenség volt, mert ahol nem tiltotta az állam a tömeges zarándoklást, ott is lehetetlenné, vagy legalábbis kockázatosá tették a körülmények. Így a

kongresszus külföldi résztvevőinek döntő többsége a szomszédos országokból, illetve Olaszország mellett Lengyelországból került ki. Míg e két utóbbival politikai szövetségben állt Magyarország, addig a környező kisantantorságokkal ellenséges viszonyban volt. Mégis több ezer zarándok jött Budapestre, igaz, szinte kizárólag katolikus magyarok.

Az előre nem látható politikai fejlemények miatti érdeklenség következtében a jelentkezési határidőt április 30-ig meghosszabbították. Az aggályok nyilván a legfelsőbb szintig eljutottak, és felmerült a kérdés: reális-e a kongresszus megrendezése ilyen körülmények között? Az Anschlusst követő napokban a namuri püspök titkára levélben érdeklődött Esztergomban, hogy egyáltalán megtartják-e a kongresszust.¹⁸¹